

INVESTITSİYALAR VA ULARNI XUSUSIY SEKTORGA JALB ETISHNI FAOLLASHTIRISH VA RAG‘BATLANTIRISH

*Botirov Xasan,
Toshkent moliya institute magistranti*

Annotatsiya. Maqolada investitsiyalarning nazariy jihatlarini, jumladan investitsiya, investor, investitsion faollik tushunchalariga ta’riflar berilgan. Investitsiyalar yordamida yechilishi mumkin vazifalar sanab o’tilgan. O‘zbekistonda xorijiy investorlarni jalb etish uchun yaratilgan shart-sharoitlar bayon qilingan. Mamlakatimizga jalb qilinayotgan xorijiy investitsiyalar va kreditlar tahlil qilingan. Xususiyl sektorga investitsiyalar kiritish hajmini oshirish yuzasidan takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar. *Investitsiya, investor, investitsion faollik, investitsion jozibadorlik, xususiyl sektor, kredit.*

Mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan taraqqiy etishi, barqaror iqtisodiy o‘shishga erishishi, aholi daromadlarining oshishi, turmush sharoitining yaxshilanishi aksariyat holatlarda milliy iqtisodiyotning turli soha va tarmoqlariga jalb etilayotgan investitsiya mablag‘larining hajmi va tarkibiga bog‘liq. Shunday ekan, har bir mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasining ustuvor yo‘nalishi milliy iqtisodiyotga investitsiya mablag‘larini jalb etishning jozibador muhitini shakllantirishga qaratilishi muqarrardir.

Yaqin kelajakda mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini rivojlantirayotgan davlatlarning iqtisodiy jihatdan yuqori rivojlanish darajasiga yetkazib olishni maqsad qilgan O‘zbekiston uchun respublikaning investitsion jozibadorligini tadqiq etish, investitsiya mablag‘larini ichki kapital resurslar hamda xorijiy investitsiya va kreditlar asnosida ko‘payishga erishish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kundalik hayotimizda *investitsiya, investor, investitsion faollik* tushunchalari ko‘p uchraydi.

Avvalo, investitsion faoliyatning eng muhim elementi «investitsiya»ning mohiyati va mazmunini aniqlab olaylik. «Investitsiya» so‘zi ingliz tilidagi *investments* so‘zidan olingan bo‘lib, «kapital qo‘yilma» degan ma‘noni bildiradi¹.

Investitsiya (sarmoya) degani – daromad yoki foyda olish maqsadida mablag‘ni muayyan muddatga tadbirkorlik va boshqa faoliyat turlari (ob‘ektlari)ga yo‘naltirishni tavsiflaydi.

Shuni aytish lozimki, dunyo hamjamiyatining hozirgi taraqqiyot bosqichida birorta ham mamlakat investitsiyalarsiz ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga erisha olmaydi.

¹ DominikRuderera, GregorZöttl. Transmission pricing and investment incentives. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0957178718300547>

Investitsiyalar yordamida quyidagi vazifalarni yechish mumkin:

Birinchidan, ichki bozorda talabgor bo'lgan - import tovarlari o'rnini bosuvchi mahsulotlarni ishlab chiqaradigan yangi korxonalarni qurish, yangi ish o'rinlarini shakllantirish imkonini beradi.

Ikkinchidan, mamlakatda faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar ishlab chiqarishini kengaytirish va istiqbolli rivojlanishni ta'min etuvchi omil - milliy korxonalarning xususiy kapital hajmini to'ldiradi.

Uchinchidan, xususiy sektorda texnologik yangilanish amalga oshadi va milliy sanoat ishlab chiqarishiga yangi texnika va zamonaviy uskunalar o'rnatiladi va natijada jahon bozorida raqobatlasha oladigan milliy mahsulotlar ishlab chiqarila boshlaydi.

To'rtinchidan, milliy ishlab chiqaruvchilar tomonidan kredit mablag'lari hisobidan istiqbolli loyihalarni amalga oshirish imkoni yaratiladi.

Beshinchidan, xususiy sektorning jahon iqtisodiyotiga integrallashuvi amalga oshadi.

Demak, investitsiyalar, xoh u makro (xususiy sektor) darajasida, xoh mikro (korxonalar miqyosida) darajada bo'lsin iqtisodiy o'sishni ta'min etuvchi muhim omil ekan, milliy ishlab chiqaruvchi sub'ektlar ularni jalb etish uchun nima qilishlari lozim degan savol tug'iladi.

Milliy ishlab chiqaruvchi sub'ektlar iqtisodiy faoliyatiga investitsiyalarni jalb etish uchun korxonalar miqyosida quyidagi ishlarni bajarishlari kerak.

Birinchidan, puxta ishlab chiqilgan va istiqbolga ega bo'lgan biznes-rejaga ega bo'lishlari lozim. Investorlar hamma vaqt ularning qo'yilmalari kelajakda foyda keltirishini bilishga intiladilar.

Ikkinchidan, investorlar faqat o'zlari ishonch qozongan korxonalarga investitsiya loyihalarini moliyalashtiradilar. Yashirin va gumonli korxonalarga investitsiya qo'yish, foydadan ajralish bilan barobar, shuning uchun, milliy korxonalarning moliya-xo'jalik faoliyati bo'yicha iqtisodiy reytingi yuqori bo'lishi zarur.

Uchinchidan, ular shaffof va ochiq faoliyat yuritishlari lozim. Buning uchun buxgalteriya hisobi hujjatlari ularga qo'yilgan talab darajasiga javob berishi lozim va korxonaning moliya-xo'jalik faoliyati hujjatlari bo'yicha yakuniy natijalari ommaviy axborot vositalari orqali jamiyat a'zolariga ochiq e'lon qilinishi zarur.

Yuqoridagi aytilgan fikrlar bilan birga, ta'kidlash joizki, investorlarning xususiy sektorga kapital mablag'lari kiritishi ko'p jihatdan nafaqat korxonalar reytingi yoki xo'jalik faoliyati natijalariga, balki mamlakatning geosiyosiy joylashuvi va davlat tomonidan yuritilayotgan ichki siyosatiga ham bog'liq. Investorlar kapital mablag' yo'naltirish uchun eng barqaror mamlakatlarni tanlaydilar.

Shuning uchun dunyoning barcha mamlakatlari imkon qadar investitsion riskni kamaytirishga oid ishlarni bajarishga harakat qiladilar. Jahondagi barcha davlatlar singari bizning mamlakatimizda ham xususiy sektorda investitsiya muhitining jozibadorligini oshirish uchun bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekistonda xorijiy investorlarni jalb etish uchun qator shart-sharoitlar yaratilgan. Xususan:

- mamlakatdagi siyosiy barqarorlik;
- xususiy mulk va raqobatni himoyalaydigan qonunchilik bazasining shakllanganligi;
- investitsiya jarayonini qo'llab-quvvatlaydigan infratuzilmaning barpo etilganligi;
- mamlakatning qulay georafik joylashuvi;
- agrosanoat sektorini rivojlantirish salohiyatining yuqoriligi va mamlakatning mineral-xomashyo resurslariga boyligi;
- yuqori malakaga ega mehnat resurslarining mavjudligi;
- savdo uchun ichki bozor hajmining yetarli darajada kengligi.

Xorijiy investorlar uchun berilgan imtiyozlar va moliyaviy-iqtisodiy rag'batlantirish tizimi, investitsiyaviy jozibadorlikning muhim omili hisoblanadi. Bular esa, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni ishlab chiqarish sohasida, xususan, eksport salohiyati yuqori bo'lgan sanoat tarmog'iga yo'naltirilishini ta'minlaydi.

Bu borada erkin iqtisodiy zonalar va kichik sanoat zonalarida biznes sub'ektlarini joylashtirish, ularga imtiyoz va preferentsiyalar berishni tashkiliy va huquqiy jihatdan tartibga solish lozim.

Birinchi navbatda, eksportga mahsulot chiqarayotgan, innovatsion va yuqori texnologik ishlab chiqarishni yo'lga qo'ygan tadbirkorlarga va chet ellik investorlarga shunday imkoniyat yaratish kerak"².

Shu bilan birga, xorijiy investitsiyalarni xususiy sektorga jalb qilishning muhim yo'nalishlaridan biri - maxsus iqtisodiy zonalarini shakllantirish hisoblanadi. Mamlakatimizda Navoiy, Jizzax, Angren, G'ijduvon, Qo'qon, Urgut, Xazarasp, erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etilib, ular bugungi kunda o'z faoliyatlarini samarali yuritishmoqda.

XXI asrning birinchi o'n yillikdan keyingi iqtisodiy rivojlanish davrida mamlakatimiz iqtisodiyotiga yo'naltirilgan kapital mablag'lar hajmi va uning tarkibidagi o'zgarishlarga e'tiborimizni qaratsak, unda investitsiyalar hajmining keskin ortganligini va tarkibi sifat jihatidan yaxshilanganligini ko'rishimiz mumkin.

Asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi 2010 yilda 15 338,7 mlrd. so'm bo'lib, moliyalashtirish manbalari bo'yicha – korxonalar va aholi mablag'lari 49 % ni, bank kreditlari va boshqa qarz mablag'lari 9,7 % ni, chet el investitsiyalari va kreditlari 28,3 % ni, davlat byudjeti 5,6 % ni va byudjetdan tashqari jamg'armalar (tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash jamg'armasi mablag'larini qo'shgan holda) 7,4 % ni tashkil etgan edi.

2019-yil uchun investitsiya dasturlariga kapital qo'yilmalarning hajmi 112251 mlrd so'mni tashkil etgani holda, uning 69,2 foizini moliyalashtirish

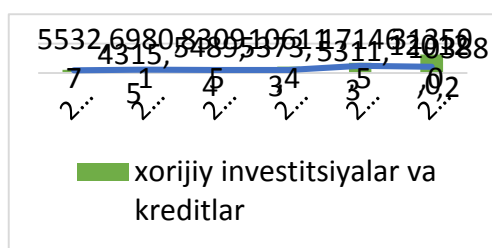
² O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 28-dekabr 2018-yil.// <https://president.uz/uz/lists/view/2228>

manbalarining markazlashmagan investitsiyalari tashkil etadi. Bunda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar va kreditlar (30,5 foiz) hamda korxonalarining mablag‘lari (16,2 foiz) yuqori ko‘rsatkichlarga ega. Shuningdek, so‘nggi yillarda mamlakatimiz amalga oshirilayotgan ijtimoiy siyosatning bir yo‘nalishi bo‘lgan, ya’ni aholini arzon uylar bilan ta’minlash uchun, “Har bir oila tadbirkor” dasturi asosida aholiga tijorat banklari tomonidan ajratilayotgan imtiyozli kreditlar hisobiga kapital qo‘yilmalarning asosiy parametrlari tarkibida tijorat banklarining kreditlari va boshqa qarz mablag‘lari (15,3 foiz) salmoqli ulushga ega bo‘lgan³.

Keyingi yillarda mamlakatimiz iqtisodiyotiga kiritilayotgan sarmoyalar tarkibida xorijiy investitsiyalar ulushi muntazam oshib bormoqda (1-jadval).

1-jadval.

O‘zbekiston Respublikasiga asosiy kapitalga kiritilayotgan xorijiy investitsiyalar va kreditlar dinamikasi (mlrd so‘mda)⁴

Xususan, bunda to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar asosiy ulushni egallaydi. Buning asosiy sababi xorijiy investorlarning mamlakatimiz iqtisodiyotiga ishonchining ortganligi va respublikamizda xorijiy investorlar uchun yaratilgan imtiyozlar va qulay investitsiya muhiti asosiy rol o‘ynamoqda. Mustaqillikning dastlabki yillarida Respublikamiz iqtisodiyotiga kiritilayotgan xorijiy investitsiyalarning asosiy qismini hukumat kafolati ostidagi investitsiyalar tashqil qilgan.

Aytish joizki, mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishini ta’minlashda chet el kapital qo‘yilmalari ichida to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar salmog‘ining sezilarli darajada ulkan miqdorga ega bo‘lishi ijobiy holat hisoblanadi. Chunki,

³ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-dekabrda “O‘zbekiston Respublikasining 2019-yilga mo‘ljallangan investitsiya dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4067-sonli Qarori.// Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 20.12.2018-y., 07/18/4067/2354-son

⁴ Manba: O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi ma’lumotlari

davlat kafolatisiz mamlakat iqtisodiyotiga investorlar kapital mablag'larini yo'naltirishlari ularning xususiy sektorda faoliyat yuritish natijasida kelib chiqishi mumkin bo'lgan barcha risklarni (tavakkalchiliklarni) o'z zimmalariga olganliklaridan dalolat beradi. 2018 yildagi barcha chet el investitsiyalarining 76 % ini to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar ulushiga to'g'ri kelganligi, yana bir bor, mamlakatimizda qulay investitsiya iqlimi yaratilganligini ko'rsatib turibdi.

Shu o'rinda, ta'kidlash joizki, mamlakatimizning ichki iqtisodiyotida shakllangan jamg'arma mablag'larining miqdori mamlakat yalpi ichki mahsuloti hajmi va iste'mol darajasiga bog'liqdir. Xorijiy mamlakatlar, xususan, yangi industrial davlatlar, Gonkong, Singapur, Janubiy Koreya, Tayvan amaliyoti shuni ko'rsatmoqdaki, iqtisodiy o'sish darajasi 10 % dan yuqori ko'rsatkich qayd qilingan davrda mamlakat iqtisodiyotiga kiritilgan investitsiyalar salmog'i yalpi ichki mahsulot (YaIM)ga nisbatan 35-40 % ni tashkil etgan bo'lib, ularning sezilarli darajadagi hajmi ichki investitsiyalar ulushiga to'g'ri kelgan.

Bir so'z bilan aytganda, mazkur davrda mamlakat fuqarolaridan boshlab, to milliy iqtisodiy sub'ektlarning barchasi "belbog'ni biroz tortib bog'lab" ish tutishni lozim topishgan, ya'ni, iste'mol qilish hajmini kamaytirishgan va jamg'armalar salmog'ini oshirilishiga o'z hissalarini qo'shishgan.

2018 yil ma'lumotlariga asosan asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar salmog'i YaIMga nisbatan 24,4 foizni tashkil etgan. Qayd etish lozimki, mazkur ko'rsatkich dunyo mamlakatlari miqyosida hisoblangan investitsiyalarning o'rtacha salmog'idan yuqoridir.

Ammo mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish borasida strategik maqsadlarni belgilab olgan ekan, ularni amalga oshirish uchun xususiy sektorga investitsiyalar hajmini oshirish zarur bo'ladi.

Buni, birinchidan, ichki investitsiyalar hajmini ko'paytirish, ikkinchidan, tashqi investitsiyalarni xususiy sektorga jalb qilish negizida amalga oshirish mumkin.

Yuqorida qayd etilganidek, ichki iqtisodiyotda shakllangan jamg'arma mablag'larining miqdori YaIM va iste'mol hajmi bilan cheklangan.

Xususiy sektorga investitsiyalar hajmini, ichki investitsiyalar negizida ko'paytirish uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish lozim:

- jamg'armalarni investitsiyaga aylantirish bilan bog'liq xususiy sektorda amal qiluvchi mavjud mexanizmni takomillashtirish;
- tijorat banklari tomonidan aholi qo'lida mavjud pul resurslarini, xoh u milliy, xoh u xorijiy valyutada bo'lsin jalb qilish va ularni tadbirkorlik sub'ektlariga kredit mablag'lari sifatida berish;
- aholi qo'lida yig'ilgan pul mablag'larini "Toshkent" fond birjasi orqali investitsiya jarayoniga jalb qilish va hokazo.

Ko'rinib turibdiki, ichki investitsiya mablag'larini xususiy sektorga yanada jadal jalb qilish, mamlakatimizda mavjud kapital resurslarni iqtisodiyot tarmoqlariga jalb qilish mexanizmini takomillashtirish bilan bog'liq bosqichni bosib o'tishni taqozo etadi, ya'ni, birmuncha vaqtni talab qiladi.

Xususiy sektorga investitsiyalar kiritish hajmini oshirishda ichki investitsiyalarga alternativ omil, bu faqat xorijiy investitsiyalar va kredit mablag'lari hisoblanadi.

Shunday ekan, bugungi kunda xorijiy investitsiyalarni xususiy sektorga jalb qilish bilan bog'liq mavjud barcha resurs va zahiralarni o'rganish va qaytadan ko'rib chiqish, chet el kapitalini milliy korxonalarga jalb qilish mexanizmini takomillashtirish borasida ish olib borish lozim bo'ladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yuqoridagi masalalarning ijobiy hal etilishi, xususiy sektorga yo'naltirilgan ichki va xorijiy investitsiyalar hajmining ortishiga, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga, pirovardida mamlakatimiz taraqqiyotini yuksaltirish, xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi.